

Таня ТОПАЛОВА

ЗА ИТАЛИАНСКАТА МУЗИКАЛНА ТЕРМИНОЛОГИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Tanya TOPALOVA

ITALIAN MUSICAL TERMS USED IN BULGARIAN

*Статията описва и анализира италианските заемки в българския език. Акцентира се върху музикалната терминология и високата ѝ степен на адаптация в българския като език-приемник. **Ключови думи:** заемки, италиански език, музикална терминология, адаптация.*

The article describes and analyzes the Italian loanwords in the Bulgarian language. Emphasis is placed on the musical terminology and its high degree of adaptation in the Bulgarian language as a host language.

Key words: loanwords, Italian language, musical terminology, adaptation

Факт е, че е по-голямата част от международната музикална терминология се базира на италианския език – със зараждането на Европейския ренесанс още през 1500 г., а по-късно и с века на Просвещението, разпространението на термини от сферата на изкуството и музиката познава небивали размери заради нарасналия интерес на човека към всички изкуства и науки. В италианския език по отношение на музиката не се налага създаването на нови термини, използва се лексика, която вече съществува. В някои случаи чрез преосмисляне и разширяване на значението, лексемите придобиват нови значения, напр.:

aria – 1) въздух; 2) вид, изглед; 3) (муз) ария;
capriccio – 1) каприз, прищявка; 2) (муз) капричио;
libretto – 1) книжка; 2) бележник; 3) либрето и др.

Освен това през XVIII в. почти в цяла Европа оперите са пре-
димно на италиански, което прави езика много популярен.

В българския език тези термини навлизат с втората вълна от
италиански заемки през XVIII и XIX в. и особено след Освобожде-
нието. Италианският е първият западноевропейски език, който влияе
на българската лексика още от XII – XIII в. преди всичко в следст-
вие на исторически, стопански и културни процеси, а тези по-късно
привлечени елементи от международния речников фонд съставляват
по-нов пласт. Ако първите италианизми в българския език проникват
преди всичко с посредничеството на новогръцкия и турския език, то
музикалните термини навлизат пряко, чрез руски или френски.

Предмет на нашето проучване е лексиката, която е станала част
от българския речников фонд. Най-разпространените термини са:

адажио, ададжо (ит. *adagio*) – 1) вид бавно темпо; 2) музикално
произведение или част от музикално произведение, което се
изпълнява с бавно темпо.

а капела (ит. *a capella*) – хорово пеене без музикален инструмент.

алегро (ит. *allegro*) – 1) бързо, живо, весело (за темпо); 2) музикално
произведение или част от музикално произведение, което се
изпълнява бързо.

анданте (ит. *andante*) – 1) умерено бавно (за темпо); 2) музикално
произведение с умерено темпо.

анимато (ит. *animato*) – живо, въодушевено.

апасионато (ит. *appassionato*) – страстно, одушевено, с подчертана
изразителност (за музикално изпълнение).

ариета (ит. *arietta*) – малка ария.

ария (ит. *aria*) – част от музикално произведение за соло пеене при
съпровода на оркестър, което е съставна част от опера, ора-
тория или кантата.

а темпо (ит. *a tempo*) – връщане към предишното темпо

бравура (ит. *bravura*) – произведение с големи технически трудности
или изпълнителски стил, в който преобладава външен блясък.

бурлеска (ит. *burlesca*) – пиеса или музикално произведение със смешен или груб комичен характер.

вибрато (ит. *vibrato*) – леко, вълнообразно колебание на тоновата височина, което се изразява в леки отклонения от основния, звучащия тон. При струнните инструменти се постига чрез клатене на натиснатия пръст върху струните, а при пеенето се постига чрез особени трептения на гласните струни.

виваче (ит. *vivace*) – много живо, бързо

виола (ит. *viola*) – 1) лъков четириструнен музикален инструмент с форма на цигулка, но малко по-голям и с по-нисък регистър; 2) старинен струнен лъков инструмент с корпус, близък до цигулката, но с 5 до 7 струни. С него се свири като с цигулка (опрян на рамо) или се държи между краката (като виолончело).

виолина (ит. *violino*) – цигулка

виолончелист (ит. *violoncellista*) – който свири на виолончело; челист.

виолончело (ит. *violoncello*) – четириструнен лъков инструмент, подобен на цигулка, по голям от виола и по-малък от контрабас, който се опира в земята при свирене; чело.

виртуоз (ит. *virtuoso*) – изпълнител, достигнал най-голямото майсторство

глисандо (ит. *glissando*) – приплъзване на пръстите по струните на инструмент или лек плъзгав преход през няколко звука при пеене.

декресчендо (ит. *decrescendo*) – постепенно намаляване силата на звука; затихване.

детерминато (ит. *determinato*) – решително, смело, определено.

до (ит. *do*) – сричково наименование на първата степен на основния звукоред.

дует (ит. *duetto*) – 1) музикална пиеса за два гласа или за два инструмента; 2) изпълнители на такова произведение.

импресарио (ит. *impresario*) – лице, което по професия се занимава с уреждане на концерти, представления и др.

импровизатор (ит. *improvvisatore*) – лице, което има способност да импровизира.

- импровизация** (ит. *improvvisazione*) – 1) музикално произведение, съчинено по време на изпълнението; 2) инструментално музикално произведение в свободна форма.
- интермецо** (ит. *intermezzo*) – 1) малка инструментална музикална пиеса; 2) междинна музикална пиеса, която разделя две музикални произведения и им контрастира по характер.
- каватина** (ит. *cavatina*) – 1) малка лирическа ария, мелодичен солов номер в опера; 2) малка инструментална пиеса с лиричен характер.
- каденца** (ит. *cadenza*) – 1) хармоничен завършек на музикално произведение, който го разчленява и доизгражда; 2) в инструменталните концерти – свободна импровизационна част, изградена върху тематичен материал с брилянтен, виртуозен характер.
- кантата** (ит. *cantata*) – 1) музикално произведение за пеене (през XVI и XVII в.); 2) голяма музикално произведение за солисти, певци, хор и оркестър.
- капричио, капричо** (ит. *capriccio*) – инструментално произведение в свободна форма с честа своеобразна смяна на настроенията и с неочаквани ефекти.
- квартет** (ит. *quartetto*) – 1) музикално произведение за четири гласа или четири инструмента; 2) ансамбъл от четирима изпълнители (две цигулки, виола и виолончело).
- квинет** (ит. *quintetto*) – 1) музикално произведение за пет гласа или пет инструмента; 2) ансамбъл от петима души, които изпълняват квинтет.
- кода** (ит. *coda*) – допълнителна част в края на музикално произведение, която е извън неговия строеж; заключение.
- контраалт** (ит. *contralto*) – 1) най-ниският женски глас; 2) певица с такъв глас.
- контрабас** (ит. *contrabasso*) – 1) най-голям и с най-нисък звук лъков инструмент, който влиза в състава на симфоничния оркестър, с 4 или 5 струни; 2) най-големият меден духов инструмент с много тисък тон.
- контрафагот** (ит. *contrafagotto*) – дървен духов инструмент, чийто регистър е с една октава по-нисък от регистъра на фагот.

концерт (ит. *concerto*) – 1) публично изпълнение на музикално произведение; 2) голямо музикално произведение за 1 инструмент (рядко за 2 или 3) или за глас със съпровод на оркестър; 3) изпълнение на естрадни, балетни, литературни и др. номера.

концертант (от ит.) – лице, което дава концерт.

концертен (от ит.) – 1) който служи за даване на концерти, свързан с концерт; 2) който е предназначен за много слушатели; ср. камерен.

концертино, кончертино (ит. *concertino*) – 1) музикално произведение от типа на концерта, но по-малко по обем и опростено стилово и технически; 2) вид хармоника с шестостенна форма.

корнет (ит. *cornetto*) – меден духов инструмент с чашков наустник.

кресчендо, крешендо (ит. *crescendo*) – с постепенно усилване, все по-силно.

ла (ит. *la*) – сричково наименование на шестата степен на основния звукоред.

ларго (ит. *largo*) – 1) бавно, широко (за темпо); 2) произведение със същия характер.

легато (ит. *legato*) – свързано изпяване или изсвирване на отделни тонове; отбелязва се с дъга.

ленто (ит. *lento*) – 1) бавно, провлачено (за темпо); 2) музикална пиеса или част от пиеса с бавно темпо.

либретист (ит. *librettista*) – съставител на либрето

либрето (ит. *libretto*) – 1) словесен текст, думите на опера, оперета или оратория; 2) кратко изложение на съдържанието на опера, оперета, драма, балет или филм; 3) литературен сценарий с кратък, сбит план и схема на балет или пантомима.

маестро (ит. *maestro*) – изтъкнат деец в изкуството, предимно в музиката: добър композитор, диригент, изпълнител.

мандолина (ит. *mandolino*) – малък музикален инструмент с крушовидна форма и четири двойки струни, на който се свири с триъгълна рогова пластинка.

мецосопрано (ит. *mezzosoprano*) – 1) женски глас, среден по височина между сопрано и алт; 2) певица с такъв глас.

ми (ит. *mi*) – сричково наименование на третата степен от основната гама.

- модерато** (ит. *moderato*) – 1) умерено, за темпо; 2) музикално произведение или част от него с умерено темпо.
- нонет** (ит. *nonetto*) – музикално произведение за девет инструмента или за девет певчески гласа.
- окарина** (ит. *ocarina*) – малък прост глинен или метален духов инструмент, обикновено с формата на глава на гъска; по звук наподобява флейтата.
- опера** (ит. *opera*) – 1) музикално-сценично произведение, при което текстът се изказва с пеене при съпровод на оркестър; 2) представление на такова произведение; 3) театър, в който се дават такива представления; 3) състав от артисти, които изпълняват такива представления.
- оперета** (ит. *opereta*) – 1) музикално-сценичен жанр, при който пеенето се редува с говор и танци; 2) театър за такива представления; 3) театрална труппа, която играе такива представления.
- партитура** (ит. *partitura*) – 1) нотен запис на музикално произведение за оркестър, хор, инструментален или вокален ансамбъл и др. състави, при който партиите на отделните инструменти или гласове са нанесени на отделни редове един под друг за едновременно следене; 2) ноти за такова произведение.
- пасионато** (ит. *passionato*) – страстно, прочувствено.
- пианино** (ит. *pianino*) – музикален инструмент с клавиши, разновидност на пианото; малко пиано.
- пианисимо** (ит. *pianissimo*) – много тихо.
- пианист** (ит. *pianista*) – музикант, който свири на пиано.
- пиано**¹ (ит. *piano*) – музикален инструмент с много струни, по които удрят чукчета, привеждани в движение чрез клавиши.
- пиано**² (ит. *piano*) – тихо
- пицикато** (ит. *pizzicante*) – 1) свирене на струнен лъков инструмент чрез дърпане на струните с пръсти; 2) част от музикално произведение, което се изпълнява по този начин.
- понтичело** (ит. *ponticello*) – магаренце (столче) на струнен инструмент.
- престо** (ит. *presto*) – 1) много бързо; 2) музикално произведение или част от музикално произведение, което трябва да се изпълни много бързо.

- прима** (ит. *prima*) – 1) първа степен в диатоничната гама; 2) интервал, образуван от два тона, лежащи на една и съща степен, т.е. два тона с еднакво наименование, напр. до-до, до-до диез, до-до бемол; 3) първата струна на цигулка, чело и др.; 4) примадона, главен изпълнител (изпълнителка).
- примадона** (ит. *primadonna*) – оперна певица, която изпълнява първите роли; най-добрата певица в един състав.
- ре** (ит. *re*) – сричково наименование на втората степен от основния звукоред.
- речитатив** (ит. *recitativo*) – напевно декламиране или говорене при изпълнение на вокално произведение.
- ритенуто** (ит. *ritenuto*) – с постепенно забавяне на темпото в сравнение с основното темпо на пиесата.
- серенада** (ит. *serenata*) – 1) вокално или инструментално произведение, предназначено първоначално за изпълнение на открито вечер или през нощта; 2) приветствена любовна песен, изпълнявана обикновено под прозореца на любимата и най-често със съпровод на китара или мандолина; 3) музикално произведение от този стил.
- си** (ит. *si*) – сричково наименование на седмата степен от основния звукоред.
- скерцо** (ит. *scherzo*) – 1) бързо и весело темпо; 2) музикална пиеса в бързо темпо, шеговита по характер; 3) втората или третата част на симфония или соната.
- солист** (ит. *solista*) – 1) изпълнител на музикално произведение, написано на един глас или един инструмент; 2) изпълнител на солова партия при хор или оркестър.
- соло** (ит. *solo*) – 1) пеене или свирене само от един изпълнител с или без съпровод; 2) музикално произведение или час от такова произведение, което се изпълнява от един певец или един инструменталист с или без съпровод; 3) танц, изпълняван само от един изпълнител.
- солфедж** (ит. *solfeggio*) – 1) музикална дисциплина за изучаване на нотното писмо и тоновете и за създаване на уменията да се изпълняват вярно без думи и без акомпанимент; 2) учебник по тази дисциплина.

соната (ит. *sonata*) – музикална творба за един или два инструмента или за ансамбъл от три или четири части, които са обединени от общ художествен замисъл.

сопран, сопрано (ит. *soprano*) – 1) висок женски глас – различават се драматичен, лиричен, спинтов и колоратурен; 2) певица с такъв глас; 3) най-високата партия в хор; 4) най-горният глас при четиригласна хармония.

состенуто (ит. *sostenuto*) – умерено темпо, съдържано.

стакато (ит. *staccato*) – отсечено, отривисто (за изпълнение на тоновете при свирене или пеене, като те се отделят с кратки паузи).

тамбурина (ит. *tamburino*) – ударен музикален инструмент без определен тон; дайре.

темпо (ит. *tempo*) – скоростта, с която се изпълняват музикални произведения.

тенор (ит. *tenore*) – 1) висок мъжки певчески глас; 2) певец с такъв глас; 3) партията на високите мъжки гласове в хор; 4) меден духов инструмент с приблизително такъв звук по регистъра на оркестровите инструменти.

терца (ит. *terza*) – 1) интервал от три степени; 2) третата степен от диатоничната гама.

терцет (ит. *terzetto*) – музикално произведение за трима певци или три инструмента.

токата (ит. *toccata*) – концертна клавирна пиеса с бързо, импулсивно движение, еднообразен ритмичен рисунък, най-често с преобладаваща ударна, акордова техника.

тремоландо (ит. *tremolando*) – с тремоло, с бързо повтаряне на един и същи тон.

тремоло (ит. *tremolo*) – бързо, многократно повтаряне на един или повече тонове, за да се получава впечатлението за треперене.

трио (ит. *trio*) – 1) музикално произведение за трима певци или инструменталисти; 2) състав от трима изпълнители; 3) втората част от някои инструментални произведения, след която обикновено се повтаря първата.

унисон (ит. *unisono*) – едновременно звучене на два или повече тона с еднаква височина, които напълно се сливат при произвеждането им от няколко гласа или инструмента; съзвучие.

фа (ит. *fa*) – сричково наименование на четвъртата степен от основния звукоред.

фагот (ит. *fagotto*) – дървен духов музикален инструмент с коничен канал и двойно тръстиково езиче.

фалцет (ит. *falsetto*) – 1) висок фалшив мъжки глас при пеене, имитиращ женски или детски глас; 2) пеене с такъв глас.

флейта (ит. *flauto*) – дървен духов музикален инструмент във вид на малка тръба с дупки и клапи, в който се духа отстрани или от горния край.

флигорна (ит. *flicorno*) – меден духов музикален инструмент с мека и изразителна звучност.

форте (ит. *forte*) – силно

фортепиано (ит. *fortepiano*) – 1) пиано; 2) силно и след това тихо изпълнение.

фуга (ит. *fuga*) – най-сложната форма на многогласно музикално произведение, при която една и съща тема се изпълнява последователно от отделните гласове или инструменти.

От примерите е видно, че с адаптацията на фонетично равнище не срещаме особени трудности при произнасянето на музикалните термини от италиански произход и не се налага по-специална трансфонемизация. Както отбелязва Л. Ванков: „Поради сходството на италианската и българската звукова система, италианските заемки преминават в нашия език без фонетично изменение или с минимални промени, нагаждайки се към звуковите особености на българския език“ (Ванков 1959:216). Друг изследовател на италианските заемки в българския език, М. Вългенов, обръща внимание на неправилното произношение и изписване на думите *декресчендо*, *кресчендо*, *адажио*, които вероятно заради влиянието на руския или френския като посредници, са неточно предадени от фонетична гледна точка. Все пак някои от речниците на чуждите думи, етимологичният речник, както и музикалната справочна литература, дават и точния вариант, а именно: *декрешендо*, *крешендо* и *ададжо*. С различна фонетична форма са се утвърдили в българския език и термините *интермецо* (вм. *интермедзо*), *серенада* (вм. *серената*), *фалцет* (вм. *фалсето*) и др.

При прегледа на морфологичното и граматично усвояване на италианизмите, навлезли в музикалната терминология, установяваме, че адаптирайки се към българския език, част от тази лексика частично се изменя, за да запази граматическия си род от езика-източник. При някои думи, които в италиански са от мъжки род, като *duetto*, *virtuoso*, *recitativo*, *fagotto* изпада флексията „-о” и българската им форма е съответно: *дует*, *виртуоз*, *речитатив*, *фагот*. Така те остават в групата на съществителните имена от мъжки род. Същият процес настъпва при нарицателните, назоваващи професии, които в италианския език окончават на „- а”, напр. *violoncellista*, *pianista*, *solista* преминават в българския език като *виолончелист*, *пианист*, *солист* и др.

Други лексеми променят рода си – в италианския са от мъжки род, а в българския навлизат като съществителни имена от женски род. Такива са примерите с названията на инструментите *violino*, *mandolino*, *tamburino*, *flicorno* възприети в българския като: *виолина*, *мандолина*, *тамбурина*, *флигорна* и др.

С налагането си в българския език, част от италианските заемки служат като основа за образуването на прилагателни имена или глаголи. Така от *виртуоз* или *концерт* с помощта на суфикса „- ен” в българския език се стига до формите *виртуозен*, *концертен*. За образуването на глаголи е използван суфиксът „- ирам”, напр. от *фалцет* произлиза глаголът *фалцетирам*, от *тремоло* – *тремолирам* и др.

Както вече уточнихме, част от музикалната терминология се базира на съществуваща вече лексика, придобила разширено или ново значение (ария, капричо, либрето). Наблюдава се и прогивоположният феномен – термини, чиято етимология е тясно свързана с музиката, могат да се използват с преносно значение и в други сфери на живота, напр. *импровизатор*, *примадона* и др.

Това изследване върху италианските заемки в българския език е част от по-широко проучване, което проследява влиянието на един слабо изучаван в България романски език. Проучването се оказва нелека задача както заради факта, че италианският е най-консервативен и близък до латинския (често границата между двата езика е

неясна, дори спорна), така и заради различните балкански или други езици, които посредничат в заемането на италианизми.

ЛИТЕРАТУРА

Български етимологичен речник 1971: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Том I. С.: БАН.

Balgarski etimologichen rechnik 1971: Avt.: Vl. Georgiev, Iv. Galabov, Y. Zaimov, St. Ilchev. Tom I. S.: BAN.

Български етимологичен речник 1980: Авт.: Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев. Том III. С.: БАН.

Balgarski etimologichen rechnik 1980: Avt.: Vl. Georgiev, Iv. Galabov, Y. Zaimov, St. Ilchev. Tom III. S.: BAN.

Италиано-български речник 1995: Авт.: М. Кавалето-Петрова, М. Бертоли-Симеонова, Н. Иванов, С.: Публитранс.

Italiano-balgarski rechnik 1995: Avt.: M. Kavaletto-Petrova, M. Bertoli-Simeonova, N. Ivanov, S.: Publitrans.

Речник на италианските музикални термини 2008: Авт.: Ю. Куюмджиев, П. Куюмджиева. Пловдив: Кола Прес.

Rechnik na italianskite muzikalni termini 2008: Avt.: Yu. Kuyumdzhiev, P. Kuyumdzhieva. Plovdiv: Kola Pres.

Речник на чуждите думи в българския език 2000: Авт.: Ал. Милев, Б. Николов, Й. Братков. С.: Наука и изкуство.

Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik 2008: Avt.: Al. Milev, B. Nikolov, Y. Bratkov. S.: Nauka i izkustvo.

Dizionario: <http://garzantilinguistica.sapere.it>

Ванков 1959: Ванков, Л. *Към историята на италианските заемки в български 1762–1860.* С.: Наука и изкуство.

Vankov 1959: Vankov, L. *Kam istoriyata na italianskite zaemki v balgarski 1762–1860.* S.: Nauka i izkustvo.

Въгленов 1965: Въгленов, М. *За някои чужди думи, употребявани с неправилни форми в българския език.* Бълг. ез., 1965, № 2, с. 163–167.

Vaglenov 1965: Vaglenov, M. *Za nyakoi chuzhdi dumi, upotrebyavani s nepravilni форми v balgarskiya ezik.* Balg. ez., 1965, № 2, s. 163–167.

Петканов 1981: Петканов Ив. *Българо-романските езикови връзки.* Съпоставит. езиковед., 1981, № 3–5, с. 153–160.

Petkanov 1981: Petkanov Iv. *Balgaro-romanskite ezikovi vrazki.* Sapostavit. ezikozn., 1981, № 3–5, s. 153–160.